

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

305

Ekonomia

Redaktorzy naukowi

Magdalena Rękas

Jerzy Sokołowski

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2013

Redaktor Wydawnictwa: Aleksandra Śliwka
Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:
www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,
The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,
a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon
http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2013

ISSN 1899-3192
ISBN 978-83-7695-382-3

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp	13
Mieczysław Adamowicz, Paweł Janulewicz: Wykorzystanie analizy czynnikowej do oceny rozwoju społeczno-gospodarczego w skali lokalnej	15
Ewa Badzińska, Jakub Ryfa: Ekonomia wirtualnych światów – tendencje rozwoju	24
Tomasz Bernat: Egzogeniczne determinanty dominacji rynkowej na przykładzie Poczty Polskiej SA	37
Agnieszka Brelik, Marek Tomaszewski: Wybrane determinanty kształtujące współpracę innowacyjną przedsiębiorstw przemysłowych z jednostkami PAN i szkołami wyższymi na terenie Polski Północno-Zachodniej	50
Agnieszka Bretyn: Wybrane aspekty jakości życia młodych konsumentów w Polsce	62
Grzegorz Bywalec: Transformacja gospodarcza a regionalne zróżnicowanie ubóstwa w Indiach	73
Magdalena Cyrek: Determinanty zatrudnienia w usługach tradycyjnych i nowoczesnych – analiza regionalna	83
Sławomir Czech: Czy wokół państwa opiekuńczego toczy się jeszcze spór o wartości?	95
Sławomir Czetwertyński: Możliwości poznawcze prawa Metcalfe’a w określaniu wartości ekonomicznej sieci komunikacyjnych	108
Małgorzata Deszczka, Marek Wąsowicz: Polityka i strategia rozwoju Unii Europejskiej w koncepcji ekonomii zrównoważonego rozwoju	118
Karolina Dreła: Zatrudnienie nietypowe	129
Paweł Drobny: Ekonomia personalistyczna jako próba reorientacji ekonomii	142
Małgorzata Gajda-Kantorowska: Koszty bankructwa państwa	154
Małgorzata Gasz: Unia bankowa – w poszukiwaniu nowego paradygmatu na europejskim rynku bankowym	163
Małgorzata Gawrycka, Anna Szymczak: Zmiana struktury dochodów w Polsce w relacji kapitał–praca z uwzględnieniem sektorów gospodarki narodowej	174
Anna Golejewska: Innowacje i sposoby ich pomiaru na poziomie regionalnym	184
Mariusz Grębowiec: Zachowania nabywcze konsumentów na rynku usług bankowych w świetle badań	195

Urszula Grzega: Oszczędności i zadłużenie polskich gospodarstw domowych.....	207
Jarosław Hermaszewski: Sytuacja finansowa gminy a wybory bezpośrednie w gminach. Wstęp do badań.....	218
Elżbieta Jantóń-Drozdowska, Maria Majewska: Wpływ globalizacji na wzrost poziomu specjalizacji w międzynarodowej wymianie handlowej..	228
Tomasz Jasiński, Agnieszka Ścianowska: Możliwości oddziaływania na wzrost gospodarczy poprzez kontrolę poziomu ryzyka kredytowego w bankach przy wykorzystaniu systemów sztucznej inteligencji.....	240
Renata Jedlińska: Atrakcyjność inwestycyjna Polski – wybrane aspekty.....	252
Andrzej Jędruchniewicz: Inflacja jako cel polityki pieniężnej NBP.....	264
Michał Jurek: Wykorzystanie analizy duracji i wypukłości w zarządzaniu ryzykiem stopy procentowej.....	276
Sławomir Kalinowski: Znaczenie eksperymentu w metodologii nauk ekonomicznych.....	287
Teresa Kamińska: Struktura branżowa bezpośrednich inwestycji zagranicznych a kryzys finansowy.....	299
Renata Karkowska: Siła oddziaływania czynników makroekonomicznych i systemowych na wielkość globalnej płynności.....	311
Anna Kasprzak-Czelej: Determinanty wzrostu gospodarczego.....	323
Krzysztof Kil, Radosław Ślusarczyk: Analiza wpływu polityki stóp procentowych EBC na stabilność sektorów bankowych w wybranych krajach strefy euro – wnioski z kryzysu.....	334
Iwona Kowalska: Rozwój badań z zakresu ekonomii edukacji w paradygmacie interdyscyplinarności nauki.....	348
Ryszard Kowalski: Dylematy interwencjonizmu w czasach kryzysu.....	358
Jakub Kraciuk: Kryzysy finansowe w świetle ekonomii behawioralnej.....	370
Hanna Kruk: Rozwój zrównoważony w Regionie Morza Bałtyckiego na przykładzie wybranych mierników w latach 2005-2010.....	380
Kazimierz W. Krupa, Irmina Jeleniewska-Korzela, Wojciech Krupa: Kapitał intelektualny jako akcelerator nowej ekonomii (tablice korelacyjne, pracownicy kluczowi).....	391
Anna Krzysztofek: Normy i standardy społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw.....	401
Krzysztof Kubiak: Transakcje w procesie przepływu wiedzy w świetle nowej ekonomii instytucjonalnej.....	413
Paweł Kulpaka: Model konsumpcji permanentnej M. Friedmana a keynesowskie funkcje konsumpcji – empiryczna weryfikacja wybranych teorii na przykładzie Czech.....	423
Justyna Łukomska-Szarek, Marta Włóka: Rola kontroli zarządczej w procesie zarządzania jednostkami samorządu terytorialnego.....	434
Natalia Mańkowska: Konkurencyjność instytucjonalna – wybrane problemy metodologiczne.....	445

Joanna Mesjasz, Martyna Michalak: Percepcja zaangażowania przez adeptów zarządzania – szansą czy ograniczeniem dla współczesnych firm	457
Jerzy Mieszaniec: Innowacje nietechnologiczne w przedsiębiorstwach przemysłowych sektora wydobywczego	469
Aneta Mikula: Ubóstwo obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej – demografia i rynek pracy	481
Grażyna Musialik, Rafał Musialik: Wartość publiczna a legitymizacja	492
Janusz Myszczyński: Wykorzystanie koncepcji <i>social savings</i> w określeniu wpływu sektora kolejowego na wzrost gospodarczy Niemiec w początkach XX w.	500
Aleksandra Nacewska-Twardowska: Zmiany w polityce handlowej Unii Europejskiej na początku XXI wieku	513
Anna Niewiadomska: Wydłużanie okresu aktywności zawodowej osób starszych w Polsce	524
Mariusz Nyk: Przeciętne wynagrodzenie a sytuacja na rynku pracy – przypadek województwa łódzkiego	536
Monika Pasternak-Malicka: Przesłanki ruchów migracyjnych Polaków z obszaru województwa podkarpackiego w kontekście kryzysu gospodarczego wywołanego kryzysem <i>subprime</i>	547
Jacek Pera: Budowa nowej architektury regulacyjnej w Europie jako element zarządzania ryzykiem niestabilności finansowej – rozwiązania pokryzysowe. Próba oceny i wnioski dla Polski	559
Renata Pęciak: Kryzysy w gospodarce w interpretacji Jeana-Baptiste’a Sayera	573
Czesława Pilarska: Współczesny kryzys gospodarczy a napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski	584
Elżbieta Pohulak-Żołędowska: Innowacyjna nauka a źródła jej finansowania	601
Adriana Politaj: Pomoc publiczna na subsydiowanie zatrudnienia w Polsce i w wybranych krajach Unii Europejskiej	617
Marcin Ratajczak: Odpowiedzialny biznes w aspekcie osiągniętych korzyści ekonomicznych na przykładzie przedsiębiorstw agrobiznesu	628
Magdalena Rękas: Dieta w krajach Unii Europejskiej i czynniki wpływające na jej poziom – przegląd wybranych badań	638
Włodzimierz Rudny: Rozwiązania zintegrowane w modelach biznesowych	653
Krzysztof Rutkiewicz: Pomoc publiczna na działalność badawczo-rozwojową i innowacyjność przedsiębiorstw w polityce konkurencji Unii Europejskiej w latach 2004-2010	663
Katarzyna Skrzyszewska: Konkurencyjność krajów Regionu Morza Bałtyckiego w świetle międzynarodowych rankingów	675
Tadeusz Sporek: Ewolucja i perspektywy grupy BRICS w globalnej gospodarce	684

Aleksander Surdej: Inwestycje w szkolenia zawodowe w świetle teorii ekonomicznej.....	695
Piotr Szajner: Wpływ zmienności kursu walutowego na międzynarodową konkurencyjność polskiego sektora żywnościowego	706
Stanisław Ślusarczyk, Piotr Ślusarczyk, Radosław Ślusarczyk: Problem skuteczności i efektywności decyzji menedżerskich w firmie w zakresie formułowania i wdrażania strategii	716
Sylwia Talar, Joanna Kos-Łabędowicz: Polska gospodarka internetowa – stan i perspektywy	729
Monika Utzig: Aktywa finansowe gospodarstw domowych a koniunktura gospodarcza	744
Agnieszka Wałęga: Nierówności dochodowe w kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej	754
Grzegorz Wałęga: Wpływ spowolnienia gospodarczego na zadłużenie gospodarstw domowych w Polsce	766
Grażyna Węgrzyn: Formy zatrudnienia pracowników w Unii Europejskiej – aktualne tendencje	778
Barbara Wieliczko: Krajowa pomoc publiczna w UE w okresie obecnego kryzysu.....	790
Artur Wilczyński: Znaczenie kosztów alternatywnych w rachunku ekonomicznym gospodarstw rolnych	802
Renata Wojciechowska: Wieloznaczności językowe współczesnej ekonomii	813
Jarosław Wojciechowski: Ewolucja koncepcji funkcjonowania rynku w społecznej nauce Kościoła Katolickiego.....	823
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: Znaczenie lokalnych grup działania w budowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich.....	834
Grażyna Wolska: Kodeksy etyczne jako instrument poprawnych relacji między podmiotem gospodarczym a konsumentem.....	844
Joanna Woźniak-Holecka, Mateusz Grajek, Karolina Sobczyk, Kamila Mazgaj-Krzak, Tomasz Holecki: Ekonomiczno-społeczne konsekwencje reklamy w segmencie leków OTC	853
Gabriela Wronowska: Oczekiwania pracodawców wobec absolwentów szkół wyższych w Polsce jako przykład bariery wejścia na rynek pracy... ..	861
Anna Wziętek-Kubiak, Marek Pęczkowski: Źródła i bariery ciągłości wdrażania innowacji przez polskie przedsiębiorstwa.....	872
Alfreda Zachorowska, Agnieszka Tylec: Instytucjonalna struktura rynku pracy w Polsce	884
Małgorzata Zielenkiewicz: Upodabnianie się krajów pod względem poziomu dobrobytu w procesie integracji europejskiej	895
Mariusz Zieliński: Demografia i aktywność zawodowa ludności a poziom bezrobocia w Unii Europejskiej.....	907
Jerzy Żyżyński: Gospodarka jako spójny system strumieni pieniądza a problem racjonalności pakietu fiskalnego.....	917

Summaries

Mieczysław Adamowicz, Paweł Janulewicz: The use of factor analysis for the assessment of socio-economic development on the local scale.....	23
Ewa Badzińska, Jakub Ryfa: The economy of virtual worlds – trend of development	36
Tomasz Bernat: Exogenous determinants of market dominance – Polish Post case	48
Agnieszka Brelik, Marek Tomaszewski: Selected determinants forming innovative partnership of traditional industrial companies with units of Polish Academy of Sciences and universities in north-western Poland.....	61
Agnieszka Bretyn: Selected aspects of quality of life of young consumers in Poland	72
Grzegorz Bywalec: Economic transformation and regional disparity of poverty in India.....	82
Magdalena Cyrek: Determinants of employment in traditional and modern services – regional analysis	94
Sławomir Czech: Is the welfare state’s dispute over values still alive?	107
Sławomir Czetwertyński: Cognitive possibilities of Metcalfe’s law in defining the economic value of communication networks	117
Małgorzata Deszczka, Marek Wąsowicz: Policy and development strategy in the European Union in the conception of economics of sustainable development	128
Karolina Dreła: Untypical employment.....	141
Paweł Drobny: Personalist economics as an attempt at economics reorientation	153
Małgorzata Gajda-Kantorowska: Costs of sovereign default.....	162
Małgorzata Gasz: Bank Union – in search of a new paradigm on the European banking market.....	173
Małgorzata Gawrycka, Anna Szymczak: Change of income framework in capital-labour scheme in Poland, including the sector of national economy	183
Anna Golejewska: Innovations and the way of their measure at the regional level.....	194
Mariusz Grębowiec: Purchasing behavior of consumers on banking service market in the light of research	206
Urszula Grzega: Savings and debt of Polish households.....	217
Jarosław Hermaszewski: Financial situation of a commune vs. local elections. Introduction to the study	227
Elżbieta Jantón-Drozdowska, Maria Majewska: The impact of globalization on a higher specialization level in international exchange of goods ...	239
Tomasz Jasiński, Agnieszka Ścianowska: Banks’ possibilities of influencing macroeconomic growth by the use of neural network systems in the credit risk control	250

Renata Jedlińska: Investment attractiveness of Poland – selected issues	263
Andrzej Jędruchniewicz: Inflation as a target of monetary policy of NBP ...	275
Michał Jurek: Use of duration and convexity analysis in interest rate risk management.....	286
Sławomir Kalinowski: The role of the controlled experiment in the methodology of economy	298
Teresa Kamińska: Economic activity structure of foreign direct investment and financial crisis	310
Renata Karkowska: The impact of macroeconomic and systemic factors on the global liquidity	322
Anna Kasprzak-Czelej: Determinants of economic growth	333
Krzysztof Kil, Radosław Ślusarczyk: The analysis of influence of the ECB interest rates' policy on a stability of bank sectors in selected countries of the eurozone – conclusions from the crisis.....	347
Iwona Kowalska: Development of research in the field of economics of education within the paradigm of interdisciplinarity of science	357
Ryszard Kowalski: The dilemmas of interventionism in times of crisis	369
Jakub Kraciuk: Financial crises in the light of behavioural economics.....	379
Hanna Kruk: Sustainable development in the Baltic Sea Region based on chosen indices in years 2005-2010	390
Kazimierz W. Krupa, Irmína Jeleniewska-Korzela, Wojciech Krupa: Intellectual capital as an accelerator of the new economy (correlation tables, key employees)	400
Anna Krzysztofek: Norms and standards of social responsibility in enterprises	412
Krzysztof Kubiak: Transactions in the flow of knowledge in the light of new institutional economics	422
Paweł Kulpaka: M. Friedman's permanent consumption model and Keynesian consumption functions – empirical verification of selected theories on the example of Czech.....	433
Justyna Łukomska-Szarek, Marta Włóka: The role of management control in management process of local self-government units.....	444
Natalia Mańkowska: Institutional competitiveness – selected methodological issues	456
Joanna Mesjasz, Martyna Michalak: Understanding the engagement by management adepts – a chance or a limitation for contemporary business	468
Jerzy Mieszaniec: Non-technological innovations in the industrial enterprises of mining sector.....	480
Aneta Mikula: Poverty of rural areas in the European Union member states – demography and labor market	491
Grażyna Musialik, Rafał Musialik: Public value and legitimacy	499

Janusz Myszczyzyn: Use of social savings concept in defining the role of railway sector on the economic growth in Germany in the early twentieth century	512
Aleksandra Nacewska-Twardowska: Changes in trade policy of the European Union at the beginning of the twenty-first century	523
Anna Niewiadomska: Extending the period of professional activity of the elderly in Poland	535
Mariusz Nyk: Average salary and the situation on the labour market – case of Łódź Voivodeship	546
Monika Pasternak-Malicka: Reasons form migration of Poles from Subcarpathian Voivodeship in the context of the economic crisis caused by the subpreme crisis	558
Jacek Pera: Construction of a new regulatory architecture in Europe as an element of financial instability risk management – post-crisis solutions. Attempt of assessment and implications for Poland.....	572
Renata Pęciak: Crises in the economy in the interpretation of Jean-Baptiste Say	583
Czesława Pilarska: The contemporary economic crisis and foreign direct investment inflow into Poland	600
Elżbieta Pohulak-Żołędowska: Innovations in science and their financial sources	616
Adriana Politałaj: State aid for subsidizing of employment in Poland and in selected countries of the European Union	627
Marcin Ratajczak: Responsible business in the context of economic benefits gained on the example of agribusiness enterprises.....	637
Magdalena Rękas: Fertility rate in the European Union states and factors influencing the rate – review of selected surveys	652
Włodzimierz Rudny: Solution-based business models.....	662
Krzysztof Rutkiewicz: State aid for Research & Development & Innovation activities of enterprises in the European Union’s competition policy in the period 2004-2010.....	674
Katarzyna Skrzyszewska: Competitiveness of the Baltic Region countries in the context of international rankings	683
Tadeusz Sporek: Evolution and perspectives of BRICS group in the global economy.....	694
Aleksander Surdej: Investments in VET programmes: framework for an economic analysis	705
Piotr Szajner: The impact of exchange rated volatility on the competitiveness of Polish food sector on international markets	715
Stanisław Ślusarczyk, Piotr Ślusarczyk, Radosław Ślusarczyk: The problem of efficacy and effectiveness in the formulating and implementing of strategy decision making process	728

Sylwia Talar, Joanna Kos-Łabędowicz: Polish Internet economy – current state and future perspectives	743
Monika Utzig: Households’ financial assets and economic prospect.....	753
Agnieszka Wałęga: Income inequality in the context of accession of Poland to the European Union	765
Grzegorz Wałęga: Impact of economic slowdown on households’ debt in Poland	777
Grażyna Węgrzyn: Employment forms in the European Union – current trends.....	789
Barbara Wieliczko: State aid in the European Union in the period of the current crisis.....	801
Artur Wilczyński: The impact of opportunity costs on farms profitability.....	812
Renata Wojciechowska: Linguistic ambiguities of contemporary economics	822
Jarosław Wojciechowski: Evolution of free market concept in social teaching of the Catholic Church.....	833
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: The significance of local action groups in formation of social capital in rural areas	843
Grażyna Wolska: Ethical codes as a tool of correct relations between a firm and a consumer	852
Joanna Woźniak-Holecka, Mateusz Grajek, Karolina Sobczyk, Kamila Mazgaj-Krzak, Tomasz Holecki: Marketing of OTC medicines in Poland on the example of television advertising	860
Gabriela Wronowska: Expectations of employers towards graduates of universities in Poland as an example of barriers to enter the labor market	871
Anna Wziętek-Kubiak, Marek Pęczkowski: Sources and barriers of persistence of innovation of Polish manufacturing companies	883
Alfreda Zachorowska, Agnieszka Tylec: Institutional structure of the labor market in Poland	894
Małgorzata Zielenkiewicz: Convergence of the countries in terms of social welfare in the process of European integration	906
Mariusz Zieliński: Demography and economically active population vs. the level of unemployment in the European Union.....	916
Jerzy Żyżyński: Economy as a consistent system of money flows vs. the issue of fiscal pact rationality	931

Magdalena Rękas

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

DZIETNOŚĆ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ I CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA JEJ POZIOM – PRZEGLĄD WYBRANYCH BADAŃ

Streszczenie: We współczesnym świecie niezwykle ważnym wyzwaniem dla rządzących są właściwe proporcje między rozwojem ekonomicznym i demograficznym. W Polsce i wielu krajach UE już od początku lat 90. XX wieku rodzi się coraz mniej dzieci, a przyrost demograficzny nie zapewnia prostej zastępowalności pokoleń¹. Sytuacja ta zmusza do tworzenia odpowiedniego klimatu dla rodziny i zachęt do jej zakładania. W artykule zaprezentowano trendy w poziomie dzienneści w krajach UE oraz czynniki wpływające na ich poziom w świetle wybranych współczesnych badań. Ponadto omówione zostaną czynniki wywołujące przemiany współczesnej rodziny oraz zalecenia względem modernizacji polityki rodzinnej także dla Polski.

Słowa kluczowe: poziom dzienneści, czynniki wpływające na dzienneść, polityka rodzinna, teoria gender.

1. Wstęp

W ostatnim dziesięcioleciu w wielu krajach na świecie nasiliły się negatywne tendencje demograficzne, dlatego też we współczesnym świecie niezwykle ważnym wyzwaniem dla rządzących są właściwe proporcje między rozwojem ekonomicznym i demograficznym. Niestety zachowanie odpowiedniego tempa rozwoju demograficznego okazuje się w wielu krajach zadaniem trudnym do wykonania pomimo wysokiego tempa wzrostu nakładów na politykę rodzinną. Dla przykładu w Niemczech wydatki na politykę rodzinną wzrosły przez ostatnie 10 lat ponad 3-krotnie. W 2011 r. stanowiły one już 10,7% wydatków socjalnych ogółem (w Polsce stanowią 4,2% wydatków socjalnych ogółem), a mimo to dzienneść w tym kraju wciąż spada. Dlaczego? Zmiany demograficzne zachodzące w społeczeństwach XXI wieku oraz ich tempo są efektem transformacji społecznej, a w przypadku krajów Europy Środ-

---

¹ G. Marciniak, *Przewidywane zmiany poziomu dzienneści kobiet i ich konsekwencje*, „Wiadomości Statystyczne” nr 12/2009, s. 6.

kowo-Wschodniej także transformacji ustrojowej zapoczątkowanej w XX wieku. W wyniku tych zmian doszło do przewartościowania priorytetów w różnych sferach życia ludzi, w tym m.in.: zmieniło się podejście do instytucji małżeństwa oraz rodziny, co wpłynęło na poziom dzietności.

Utrwalająca się tendencja spadkowa w poziomie dzietności połączona z rosnącą długością życia powoduje starzenie się społeczeństwa i prowadzi do niedoborów populacji w wieku produkcyjnym, zachwiania równowagi systemu emerytalnego, a także do kurczenia się bazy podatkowej. W obliczu wielości negatywnych skutków państwa zmuszone zostały do zrewidowania prowadzonej w ramach polityki społecznej tzw. polityki rodzinnej. Dawniej polityka ta oznaczała przede wszystkim redystrybucję środków na rzecz rodzin najbiedniejszych. Obecnie cel jest inny – zachęcić możliwie jak najwięcej par do posiadania dzieci. Paradoksalnie współcześnie także pary o wysokich dochodach znalazły się pod opieką państwa. Zmiana programów polityki rodzinnej wymaga doboru odpowiednich narzędzi, a ich skuteczność, jak wykazują badania, jest bardzo różna. Jest to więc ważki temat, który krystalizował się przez wiele lat, aby w końcu stać się zagrożeniem dla przyszłości wielu społeczeństw.

Celem artykułu jest prezentacja trendów w poziomie dzietności w Polsce i w innych krajach UE oraz przegląd czynników wpływających na dzietność w świetle wybranych badań. Dla realizacji celu omówione zostaną także czynniki przemiany współczesnej rodziny, a także narzędzia polityki rodzinnej w ujęciu tradycyjnym i współczesnym na skutek zrewidowania celów polityki rodzinnej. W podsumowaniu podjęto próbę wskazania pożądanych zmian w polskiej polityce rodzinnej w kontekście analizowanych wyników badań i aktualnych celów polityki rodzinnej.

2. Przemiany współczesnej rodziny

Powstawanie rodzin, ich rozwój i sposób realizacji zadań oraz funkcji uwarunkowany jest m.in.: przemianami makroekonomicznymi dokonującymi się nie tylko w skali poszczególnych społeczeństw, ale także w skali całego globu. Przemiany rodziny są wynikiem splotu wielu czynników, gdzie nierzadko trudno określić, co jest przyczyną, a co skutkiem, i w jakim stopniu o typie zmian decydują zmiany makroekonomiczne, a w jakim jednostka. Jedno stało się faktem niezaprzeczalnym – do współczesnych realiów nie pasuje już model męskiego żywiciela rodziny, doszło bowiem do załamania się porządku płci, tzw. *gender order*; i wzrostu udziału kobiet w życiu społeczno-gospodarczym². Niemniej jednak kluczowe znaczenie w tym procesie można przypisać następującym zjawiskom³:

---

² N. Fraser, *After the Family Wage. Gender Equity and the Welfare State*, "Political Theory" nr 22/1994, s. 3.

³ G. Firlit-Fesnak, *Rodziny polskie i polityka rodzinna – stan i kierunki przemian*, [w:] *Polityka społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 189.

- *Rozwój możliwości edukacyjnych kobiet i postępująca aktywizacja zawodowa kobiet* – kobiety uzyskały niezależność ekonomiczną oraz dostęp do rynkowego kryterium kształtowania ich pozycji społecznej.
- *Konflikt ról płci w relacjach rodzinnych*. Zrównanie rangi pracy zawodowej kobiet i mężczyzn w kształtowaniu bytu rodziny podważyło zasadność tradycyjnego podziału ról w rodzinie. Kobiety zyskały większą świadomość w zakresie swoich praw w rodzinie oraz w społeczeństwie, co zaowocowało zwiększeniem ich udziału w życiu zawodowym i publicznym.
- *Zmiany w procesie reprodukcji ludności* – rozwój medycyny, biologii i farmakologii umożliwiły kontrole płodności i planowanie rozwoju rodziny w powiązaniu z potrzebami i planami rozwoju jednostki.
- Upowszechnianie się idei „indywidualizmu”. Kategoria „ja” skutecznie konkuruje z kategorią „my”, stawiając na równorzędnym miejscu rodzinne i jednostkowe aspiracje i potrzeby. Zupełnie innego znaczenia nabiera przynależność do rodziny postrzegana współcześnie przez pryzmat osobistej satysfakcji czerpanej z jakości związku partnerskiego, a nie z posiadania dzieci (nastąpiło przejście od rodziny typu *the king-child with parents* do typu *the king-pair with a child*⁴).
- *Konflikt między dążeniem indywiduum do realizacji własnego „ja” (emancypacja jednostki) a potrzebą bycia w stałych i trwałych związkach*. Współcześnie mamy do czynienia z narastaniem sprzeczności między rodziną, pracą, miłością oraz swobodą w realizacji indywidualnych zamierzeń. Wynikiem „wyzwolenia” sfery miłości z tradycji i obyczajów jest nieskończona gama możliwości tworzenia różnych relacji partnerskich⁵. W wyniku takich zmian tylko w Polsce wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 oraz jeszcze dobitniej z 2011 r. wskazują na zmniejszanie liczby zawartych małżeństw (257 tys. w 2008 r. i 206 tys. w 2011 r.) i podniesienie się wieku zawarcia pierwszego małżeństwa (z 24,1 roku w 2002 r. do 26,8 roku w 2011 r.), zmniejszenie trwałości małżeństw i systematyczny wzrost liczby rozwodów (z 40 tys. rocznie w 2002 r. do 72 tys. rocznie w 2011 r.), zmniejszenie dzietności rodzin (wzrost liczby gospodarstw bez dzieci z 23% w 2002 do 25,4% w 2011 r. oraz spadek liczby rodzin z więcej niż 2 dziećmi) i spadek liczby urodzeń oraz wzrost liczby urodzeń pozamałżeńskich (w 2011 r. blisko 42% dzieci urodziło się w związkach nieformalnych)⁶.
- *Charakter powiązań między państwem, rynkiem a rodziną w zaspokajaniu potrzeb jednostki*. Znaczenie rodziny w zaspokajaniu potrzeb jednostki zależy od udziału państwa i rynku w wyręczaniu/zastępowaniu rodziny w realizacji jej funkcji i zadań. Model polityki rodzinnej i dostęp do skomercjalizowanych

---

⁴ I. Kotowska, *Zmiany modelu rodziny. Polska – kraje europejskie*, „Polityka Społeczna” nr 4/2002, s. 8.

⁵ U. Beck, E. Beck-Gernsheim, *The Normal Chaos of Love*, Polity Press, Cambridge 1995, s. 11.

⁶ Raport z wyników Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, GUS, Warszawa 2012.

usług decyduje o procesie *familizacji* (rodzina stanowi podstawę zaspokajania potrzeb) bądź *defamilizacji* (maleje rola rodziny)⁷.

Wskazane powyżej czynniki w mniejszym lub większym stopniu wywierają wpływ na proces tworzenia i rozwoju rodziny w kręgu cywilizacji zachodniej. Warto jednak podkreślić, że analiza zmian rodzin i gospodarstw domowych w Polsce w XXI wieku, w tym szczególnie porównanie wyników z Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r. do tendencji w „starej UE”, wskazuje jednoznacznie, że polskie rodziny coraz mocniej upodabniają się do Europy Zachodniej.

3. Trendy w poziomie dzietności w krajach Unii Europejskiej

Jednym z istotnych parametrów demograficznych warunkujących szanse rozwoju i utrzymania pozycji konkurencyjnej gospodarki w przyszłości jest wskaźnik dzietności (TFR), określający średnią liczbę dzieci, które urodziłaby kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego, zakładając, że intensywność urodzeń pozostałaby na poziomie badanego roku⁸. Kształtowanie się wskaźnika dzietności prezentuje tab. 1.

Jej analiza wskazuje, że aż w 15 krajach UE wskaźnik dzietności w 2009 r. w porównaniu do roku 1990 spadł. Największy spadek dzietności odnotowano w przypadku Cypru (-0,9), Polski (-0,66) i Malty (-0,6). W przypadku 8 krajów UE nastąpił wzrost dzietności w roku 2009 w porównaniu do 1990 r. i tu największe przyrosty odnotowały Belgia – wzrost o 0,22, oraz Wielka Brytania, Dania i Holandia – wzrost dzietności o 0,17. Znacznie mniejsze różnice odnotowuje się, porównując rok 2009 do 1998. W tym przypadku jedynie 6 krajów odnotowało spadek dzietności, w tym największy spadek miał miejsce na Malcie (-0,44), Cyprze (-0,25) i w Portugalii (-0,16). Węgry miały stabilny poziom dzietności, pozostałe 20 krajów zaś uzyskało dodatnie wzrosty, z czego największe Słowacja (+0,49), Bułgaria (+0,46), Szwecja (+0,44) oraz Estonia (+0,34) i Czechy (+0,33). Polska w obu okresach porównawczych odnotowuje spadki dzietności, a dane GUS za 2011 r. wskazują na dalszy spadek dzietności, co oznacza utrwalenie się tendencji spadkowej. Mimo odnotowanych wzrostów dzietności w części krajów UE, wciąż poziom tych wskaźników jest niższy niż prosty wskaźnik zastępowalności pokoleń. Wskaźnik ten powinien kształtować się powyżej 2; poziom ten w 2009 r. uzyskały jedynie Irlandia, Francja i Wielka Brytania.

Analiza porównawcza Polska – Europa – świat dostarcza kolejnych informacji o utrwaleniu się negatywnych tendencji spadku dzietności, co prezentuje rys. 1.

Zjawisko spadku dzietności występuje w Polsce w okresie 1960-1972 oraz w latach 1982-2002 oraz na świecie – stały spadek dzietności po roku 1965. W przypadku Europy dzietność w porównaniu do 1960 r. spadła, ale – co warte uwagi – po 2005 r. notuje się odwrócenie trendu i powolny wzrost dzietności, choć poziom 1,65

⁷ G. Firlieh-Fesnak, *op. cit.*, s. 192.

⁸ W. Grzenda, *Analiza płodności kobiet w Polsce z wykorzystaniem Bayesowskiego modelu regresji Poissona*, „Przegląd Statystyczny” nr 2, Warszawa 2012, s. 18.

Tabela 1. Wskaźnik dzietności w krajach Unii Europejskiej w latach 1990, 1998 i 2009

KRAJ	Wskaźnik dzietności			Δ wskaźnika dzietności 2009 do 1990	Δ wskaźnika dzietności 2009 do 1998
	1990	1998	2009		
Austria	1,46	1,37	1,40	-0,06	0,03
Belgia	1,62	1,60	1,84	0,22	0,24
Bułgaria	1,82	1,11	1,57	-0,25	0,46
Cypr	2,41	1,76	1,51	-0,90	-0,25
Czechy	1,90	1,16	1,49	-0,41	0,33
Dania	1,67	1,72	1,84	0,17	0,12
Estonia	2,05	1,28	1,62	-0,43	0,34
Finlandia	1,78	1,70	1,86	0,08	0,16
Francja	b.d	1,78	2,00	–	0,22
Grecja	1,40	1,26	1,52	0,12	0,26
Hiszpania	1,36	1,16	1,40	0,04	0,24
Holandia	1,62	1,63	1,79	0,17	0,16
Irlandia	2,11	1,94	2,07	-0,04	0,13
Litwa	2,03	1,46	1,55	-0,48	0,09
Luksemburg	1,60	1,68	1,60	0	-0,08
Łotwa	b.d	1,23	1,31	–	0,08
Malta	2,04	1,88	1,44	-0,60	-0,44
Niemcy	b.d	1,38	1,36	–	-0,02
Polska	2,06	1,44	1,40*	-0,66	-0,04
Portugalia	1,56	1,48	1,32	-0,24	-0,16
Rumunia	1,83	1,32	1,38	-0,45	0,06
Słowacja	2,09	1,37	1,86	-0,23	0,49
Słowenia	1,46	1,23	1,41	-0,05	0,18
Szwecja	2,13	1,50	1,94	-0,19	0,44
Węgry	1,87	1,32	1,32	-0,55	0
Wielka Brytania	1,83	1,71	2,00	0,17	0,29
Włochy	1,33	1,21	1,43	0,10	0,22
Unia Europejska	b.d	1,45	1,60	–	0,15

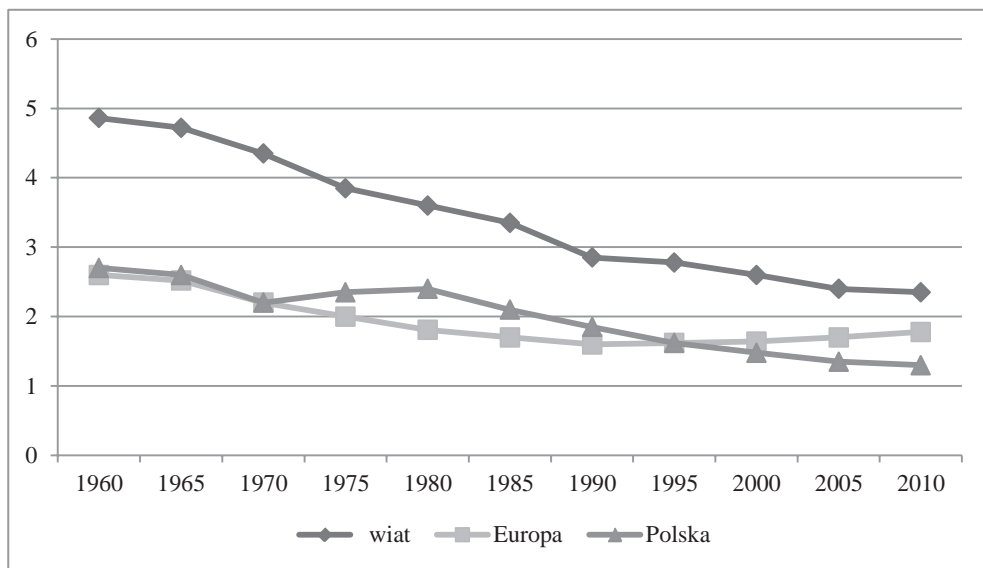
* Według GUS wskaźnik dzietności w 2011 r. w Polsce spadł do poziomu 1,3.

Źródło: Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

z 2009 r. jest wciąż poniżej stopy zastąpienia pokoleń. Warto podkreślić, iż poziom dzietności Polski w latach 1975-1995 był wyższy niż średni poziom notowany dla

Europy, a zmienił się po roku 1995. W 1995 r. poziom dzietności Polski i Europy zrównał się, a w kolejnych latach poziom dzietności w Polsce jest znacznie poniżej średniej dla Europy.

Rys. 1. Wskaźnik dzietność w Polsce, Europie i na świecie w latach 1960-2010

Źródło: Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

Ponadto podkreślić należy, że trendy zmian dzietności są zróżnicowane regionalnie. Dzietność rośnie w krajach nordyckich, Francji i Wielkiej Brytanii, a spada w regionie Europy Południowej. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej są zaś postrzegane jako region o najniższych wskaźnikach dzietności, a ich poziom dramatycznie spadł w latach 90. XX wieku oraz po roku 2000⁹.

4. Czynniki wpływające na dzietność w świetle wybranych badań

Przyczyn negatywnych trendów demograficznych może być wiele. Wśród czynników, które mogą mieć wpływ na dzietność, wymienia się czynniki¹⁰:

- *Gospodarcze*, np. wzrost PKB, samodzielność ekonomiczną jednostki,
- *Kulturowe*, np. postawę wobec rodziny, w tym przyczyny przemian współczesnej rodziny omówione wcześniej,

⁹ *Wyzwania demograficzne Europy*, ICRA Friedrich Ebert Stiftung, Warszawa 2012, s. 4-5.

¹⁰ Tamże, s. 5.

- *wynikające z modelu prowadzonej polityki państwa*, np. kontekst instytucjonalny, porządek płci.

Te trzy podstawowe grupy czynników można analizować na poziomie indywidualnym lub strukturalnym, a także w ujęciu długookresowym (postrzeganie rodzicielstwa i inwestycji w potomstwo) lub krótkookresowym (wynik kryzysu gospodarczego, skutek instrumentu polityki państwa). Wybrane czynniki ogólne wpływające na dzietności prezentuje tab. 2.

Tabela 2. Wybrane czynniki wyjaśniające trendy w dzietności

Czynnik	Wpływ na dzietność
Wzrost gospodarczy	Gdy PKB <i>per capita</i> rośnie, to wskaźnik dzietności spada do pewnego momentu, a następnie zdecydowanie rośnie zgodnie z odwróconą krzywą „J”. Wzrost dzietności towarzyszy wzrostowi aktywności zawodowej kobiet ¹¹ .
Spoleczne normy w zakresie rodzicielstwa	Rodzina pozostaje najważniejszą wartością, ale czynniki, takie jak zmiana stylu życia i opóźnione wchodzenie na rynek pracy (dłuższy czas edukacji) przez osoby młode, mogą prowadzić do opóźnienia decyzji o rodzicielstwie.
Małżeństwo a rodzicielstwo jako elementy rozdzielne	Współczynnik dzietności rośnie w krajach, w których zwiększa się liczba urodzeń pozamażeńskich.
Bezpośredni i pośredni „koszt” posiadania dzieci	Rodziny posiadające dzieci wydają większą część dochodu na czynsz, edukację, odzież, żywność, zdrowie. Rosnące koszty edukacji sprawiają, że ludzie wolą mieć mniej dzieci, zachowując zdolność inwestowania w ich edukację – teoria Beckera 1981 – „wymiana ilości na jakość” ¹² .

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Doing Better for Families*, OECD Paris 2011, s. 31.

Poza czynnikami ogólnymi wpływającymi na dzietność we współczesnych gospodarkach istotne dla analizy zjawiska dzietności jest także zrozumienie różnic między poszczególnymi krajami. W tym celu warto sięgnąć po *teorię sprawiedliwości płci* P. McDonalda, która wskazuje współzależności między zmieniającymi się rolami kobiet w społeczeństwie oraz instytucjami społecznymi pozwalające wskazać także inne niż dotychczas czynniki wpływające na dzietność. Wyniki badań P. McDonalda wskazują, że mimo iż rosnący poziom edukacji i aktywności zawodowej poprawia szanse życiowe kobiet, to na rynku pracy wciąż utrzymuje się nierówność wynikająca z przerwania przez kobietę na jakiś czas kariery zawodowej w momencie urodzenia dziecka, co określane jest jako tzw. kara za macierzyństwo.

¹¹ A. Luci, M. Angela, O. Thevenon, *The impact of family policy packages on fertility trends on developed countries*, INED Working Paper nr 167, Paryż 2010, s. 11.

¹² Por. M. Rękas, *Taxation as an instrument of family policy: effects for women's employment*, [w:] red. T. Bernat, *Transformations in Business & Economics*, vol. 10 no. 2a (23a), Litwa 2011, s. 303-316.

Ponadto zauważa się, że im wyższy poziom wykształcenia kobiet, tym domagają się one bardziej równych stosunków w rodzinie¹³.

Polityka państwa na różne sposoby reaguje na konflikt praca–dzieci (rodzina), a jej model także może stanowić czynnik wspierający lub destymulujący poziom dzietności. Obserwuje się różne trendy w łagodzeniu konfliktu praca–rodzina w ramach polityki rodzinnej, tj.:

- zorientowanie na jednostkę,
- zorientowanie familiarystyczne.

Kontekst instytucjonalny zorientowany jest przede wszystkim na jednostkę i ma na celu zwiększenie równości płci i wspieranie możliwości kobiet na rynku pracy, aby obniżyć „karę za macierzyństwo” i wynegocjować równą pozycję w rodzinie lub gospodarstwie domowym¹⁴. Takie działania realizowane są we Francji i w krajach nordyckich, gdzie rodziny cieszą się silnym wsparciem państwa z wykorzystaniem różnych narzędzi polityki rodzinnej (m.in. obowiązkowe urlopy dla ojców, zwłaszcza w krajach nordyckich, usługi opiekuńcze, system podatkowy we Francji), co przynosi efekty w postaci wysokich wskaźników dzietności, którym towarzyszy wysoki poziom aktywności zawodowej kobiet.

Z kolei, polityka familiarystyczna faworyzująca rolę rodziny w zapewnieniu opieki, wzmacnia normy i modele polityki, które wspierają tradycyjne role przypisywane kobietom i mężczyznom w społeczeństwie. W związku z tym konflikt między nowymi rolami i możliwościami, jakie pojawiły się dla kobiet, przyjmują postać „kary za macierzyństwo” oraz oznaczają brak równości płci w rodzinie/gospodarstwie domowym. W efekcie takiej polityki kobiety opóźniają macierzyństwo lub w ogóle z niego rezygnują, a jednocześnie notuje się wciąż niski poziom aktywności zawodowej kobiet¹⁵. Takie zachowania obserwuje się w Europie Południowej i w wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w których przeważają konserwatywne postawy wobec roli kobiet i mężczyzn w rodzinie i społeczeństwie, a polityka rodzinna ma na celu utrzymanie odpowiedzialności za opiekę przez matkę. W ten typ koncepcji polityki rodzinnej wpisuje się także Polska.

Sytuacja spadku dzietności w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wymaga odrębnego podejścia. Część badaczy szukało przyczyn spadającej dzietności w pogorszeniu się warunków życia i wycofaniu wsparcia państwa dla rodzin w okresie transformacji systemowej tej grupy krajów. W czasie funkcjonowania systemu socjalistycznego w tych krajach inaczej przypisywano role kobiet i mężczyzn w życiu zawodowym i rodzinnym. Wcześniej, bo po II wojnie światowej, kraje tego bloku przeszły specyficzną fazę modernizacji polegającą na tym, że uczestnictwo kobiet na rynku pracy było częścią większego planu budowania gospodarek socjalistycz-

---

¹³ P. McDonald, *Gender Equity in Theories of Fertility Transition*, “Population and Development Review” nr 26 z 2000 r., s. 427-439.

¹⁴ *Wyzwania demograficzne...*, s. 6.

¹⁵ Tamże.

nych, a zwiększenie dostępności usług opiekuńczych oraz pomoc państwa dla rodzin jednocześnie miały na celu stymulowanie dzietności. Jednakże, co warto podkreślić, nie stymulowano udziału mężczyzn do współodpowiedzialności za prace domowe i opiekę nad dziećmi, co doprowadziło do powstania silnego efektu tzw. *double-burden*, czyli podwójnego obciążenia kobiet pracą zawodową i pracą w domu. Wraz z załamaniem się systemu socjalistycznego w ramach transformacji i oszczędności budżetowych wprowadzono wartości konserwatywne i remaskulinizację sfery publicznej oraz nasiliły się procesy antyfeminizmu. Dla polityki rodzinnej oznaczało to wycofanie istniejącego wcześniej wsparcia dla rodzin i pracujących rodzin¹⁶. Sytuacja w krajach Europy Środkowo-Wschodniej nabrała wymiaru demograficznej zapaści typowej dla konserwatywnych krajów Europy Południowej. Proces ten niestety postępuje, a model polityki rodzinnej i brak wbudowanego w system kontekstu instytucjonalnego prowadzi do rezygnacji kobiet lub znacznego przesunięcia w czasie macierzyństwa.

5. Instrumenty polityki rodzinnej – ujęcie tradycyjne i współczesne

Trudno znaleźć dziedzinę życia obejmującą tak wiele zagadnień i problemów jak polityka rodzinna, gdyż nie można o niej mówić bez powiązania z budżetem, podatkami, sytuacją na rynku pracy, czy bez charakteru (typu) gospodarki państwa. Tym samym współcześnie należy politykę rodzinną definiować szeroko jako „wszelkie działania państwa zmierzające do poprawy sytuacji rodziny i tworzące dobre warunki do posiadania dzieci¹⁷”. Każda polityka czy to społeczna, czy gospodarcza, posiada swoje instrumenty, także polityka rodzinna ma swoje instrumentarium. W ujęciu tradycyjnym w literaturze przedmiotu wymienia się trzy kategorie instrumentów¹⁸:

- *ustawodawcze* (np. ustawa o świadczeniach rodzinnych, o prawnych uwarunkowaniach funkcjonowania rodziny itd.),
- *ekonomicznych* (np. zasiłki, świadczenia, preferencje podatkowe),
- *cywilizacyjno-kulturowych* (np. promocja konkretnego modelu rodziny).

Istnieją również inne podziały instrumentów na bezpośrednie, tj. wypłacanie rodzinom świadczeń finansowych i rzeczowych, oraz pośrednie, czyli wszystkie rozwiązania, które nie są tworzone z myślą o rodzinach, ale skutkują poprawą ich sytuacji, m.in. system podatkowy, sposób funkcjonowania szkolnictwa czy opieki zdrowotnej¹⁹.

¹⁶ Tamże, s. 9.

¹⁷ *Rodzina – to się oplaca*, Wyd. Fundacja Energia dla Europy, Warszawa 2013, s. 8.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ A. Durasiewicz, *Efektywność polskiej polityki rodzinnej na tle niektórych krajów UE*, Wyd. Polskie Towarzystwo Opieki Społecznej, Radom 2012, s. 10.

W tradycyjnym ujęciu wyróżnia się trzy modele polityki rodzinnej²⁰:

- *Liberalny* – państwo nie ingeruje w życie obywateli, pozostawiając rodzicom kwestie związane z posiadaniem dzieci, a rola państwa ogranicza się tylko do pomocy „rodzinom problematycznym”. Model ten funkcjonował do 2005 r. w Niemczech.
- *Konserwatywny* – promuje tradycyjną rodzinę i wprowadza regulacje prawne wspierające rodzinę oraz ułatwienia podatkowe. W tym modelu większość funkcji polityki społecznej wykonuje rodzina. Model obowiązuje obecnie w Niemczech i Francji.
- *Socjaldemokratyczny* – wysoki poziom świadczeń i usług dla dzieci i rodziców, redystrybucja dochodów między obywatelami, znaczna rola państwa w kreowaniu modelu rodziny. Model obecny w krajach skandynawskich.

Według J. Świecy, postrzeganie roli państwa w życiu obywateli oraz przyjęty w danym społeczeństwie podział obowiązków między kobietami i mężczyznami pozwala wyodrębnić inne modele polityki rodzinnej²¹:

- *Model skandynawski* (przede wszystkim Szwecja i Dania) – państwo organizuje opiekę nad dzieckiem, polityka rodzinna podkreśla indywidualizm płci oraz równość obowiązków matki i ojca w wychowywaniu dzieci (np. obowiązkowe urlopy dla ojców, elastyczne formy zatrudnienia dla matek). Jest to model drogi, ale zapewniający poczucie bezpieczeństwa po urodzeniu dziecka.
- *Model śródziemnomorski* (głównie Włochy i Hiszpania) – opieka nad dzieckiem jest rolą rodzica, a nie państwa, polityka rodzinna nie przewiduje szczególnych rozwiązań pozwalających na pogodzenie pracy i wychowywania dziecka.
- *Model kontynentalny* z dwoma ujęciami: *francuskim* – rodzina stanowi podstawę istnienia kraju, dlatego szeroka polityka zachęcania do posiadania dzieci z wykorzystaniem wszystkich dostępnych narzędzi polityki rodzinnej (podatki, świadczenia, elastyczne formy zatrudnienia, urlopy także dla ojców), oraz *niemieckim* – rodzina od niedawna stała się przedmiotem zainteresowania polityki państwa i systematycznie wbudowuje się w udogodnienia pozwalające na pracę zawodową kobiet po urodzeniu dziecka.

Instrumenty polityki rodzinnej w tradycyjnym ujęciu przez lata pełniły funkcję środków pronatalistycznych, nastawionych jedynie na wzrost urodzeń. Jednak wraz z przekształceniami w trendach dzietności i zmianami celu polityki rodzinnej ukierunkowanej dziś na tworzenie warunków do posiadania dziecka należy zmienić podejście do wykorzystania instrumentów. W 2006 r. A. Orloff zaobserwowała tendencje do „pożegnania się z maternalizmem (opieką matki)” w większości Europy Zachodniej, co oznacza zwiększenie dostępności wysokiej jakości usług

²⁰ *Rodzina – to...*, s. 8-9.

²¹ J. Świeca, *Analiza prawnopolityczna rozwiązań przyjętych przez państwa członkowskie w zakresie ochrony zdrowia ze szczególnym uwzględnieniem opieki nad rodziną i dzieckiem*, Biuletyn RPO nr 67, Warszawa 2009, s. 16.

opiekuńczych, degenderyzację urlopów rodzicielskich poprzez wprowadzenie specjalnych zachęt i/lub zobowiązań dla ojców²².

Czy „pożegnanie z maternalizmem” to stała tendencja krajów modernizujących swoją politykę rodzinną? Kwestia ta jest trudna, bowiem kierunki polityki mogą się zmieniać wraz ze zmianą opcji politycznej rządów oraz pod wpływem klimatu społecznego wokół wydatków społecznych. W efekcie należałoby prowadzić analizy wykorzystania poszczególnych instrumentów polityki rodzinnej w ujęciu dynamicznym. Dla przykładu polityka rodzinna w Niemczech w 2005 r. skupiała się na jej degenderyzacji i defamiliaryzacji poprzez ustawodawstwo mające na celu zwiększenie dostępu do usług opiekuńczych dla dzieci poniżej 3 roku życia czy w 2007 r. poprzez wprowadzenie dwumiesięcznych urlopów rodzicielskich zarezerwowanych wyłącznie dla ojców. Następnie zaś działania po 2008 r. i wprowadzenie programu *cash for care* jako alternatywy dla zinstytucjonalizowanej opieki dla małych dzieci zmierza w przeciwnym kierunku, tym razem do refamiliaryzacji polityki rodzinnej.

W świetle badań nad kierunkami reform polityki rodzinnej na szczególną uwagę przy współczesnej klasyfikacji instrumentów tej polityki zasługuje koncepcja instytucji społecznych P. McDonalda omówiona we wcześniejszej części artykułu. W tabeli 3 zaprezentowano współczesne podejście do instrumentów polityki rodzinnej zrewidowane wobec jej aktualnych celów.

Zauważyć należy, iż familiaryzm poprzez różną konfigurację instrumentów polityki rodzinnej może mieć różne odmiany. Współcześnie wyróżnia się familiaryzm celowy (*explicit*), stosowany np. w Austrii czy Niemczech, gdzie programy prorodzinne wspierają świadczenie opieki w ramach rodziny, i familiaryzm domniemany (*implicit*), w którym mamy do czynienia z marginalnym wsparciem państwa i przeniesieniem na rodzinę odpowiedzialności za opiekę, co ma miejsce m.in. we Włoszech, Hiszpanii czy Polsce. W badaniach zauważono, że mimo spadku dzietności w reżimach familiarystycznych dokonuje się utrwalenia lub powrotu do familiaryzacji, uzasadniając ją tym, że ułatwia ona podejmowanie decyzji o rodzicielstwie. Dodatkowo w krajach Europy Środkowo-Wschodniej często podkreśla się aspekt traktowania dzietności jako kwestii „patriotyzmu”²³. Echa takiego myślenia o polityce rodzinnej widoczne są na Węgrzech – np. J. Szalai mówi o tzw. bifurkacji reżimu polityki społecznej, bowiem z jednej strony rząd prowadzi politykę refamiliaryzacji, z drugiej rozwija system wsparcia dla najuboższych oraz systemów ubezpieczeniowych, w których świadczenia uzależnia od dochodu²⁴. Taka dualna polityka rodzinna ma też miejsce w Polsce, gdzie narzędzia tej polityki i jej reformy skierowane są przede wszystkim do osób zatrudnionych na etatach zapewniających

²² A. Orloff, *From Maternalism to Employment for All: State Policies to Promote Women's Employment across the Affluent Democracies*, Harvard University Press, 2006, s. 2.

²³ Ch. Saraceno, W. Keck, *Can we identify intergenerational policy regimes in Europe?*, „European Societies” nr 12/2010, s. 675-676.

²⁴ J. Szalai, *Poverty and the Traps of Postcommunist Welfare Reforms in Hungary: The new challenges of EU-accession*, „Rev. Social Politic” nr 13/2009, s. 309.

Tabela 3. Instrumenty polityki społecznej w ujęciu współczesnym i ich cele

Punkt nacisku polityki rodzinnej	Cel: indywidualizacja, degenderyzacja	Cel: familiaryzacja, genderyzacja
Przypisywanie uprawnień socjalnych jednostce, osobie lub też ze względu na status rodziny	<ul style="list-style-type: none"> Przyznanie dzieciom praw socjalnych wzmacniających ich podmiotowość. Promowanie karier zawodowych kobiet, zwłaszcza matek. Wygaszanie uprawnień przypisanych współmałżonkom (rent, emerytur). Indywidualne opodatkowanie. 	<ul style="list-style-type: none"> Wsparcie dla zatrudnienia kobiet w niepełnym wymiarze czasu pracy. Zachowanie rent dla wdów. Małżeństwo lub para pozostaje podmiotem świadczeń i usług. Wspólne opodatkowanie rodzin.
Optymalne rozłożenie obowiązków opieki i stopień finansowania ze środków publicznych opieki świadczonej w ramach rodziny	<ul style="list-style-type: none"> Rozwój usług opiekuńczych poza domem. Zrównanie praw emerytalnych, dodatkowe punkty na indywidualnym koncie emerytalnym zarówno dla matki, jak i dla ojca, w zamian za czasową rezygnację z pracy zarobkowej w czasie opieki nad dzieckiem, pod warunkiem że ojcowie będą w tym samym stopniu decydować się na opiekę. 	<ul style="list-style-type: none"> Podnoszenie wartości świadczeń/subsydiowanie opłat za opiekę bez wprowadzania zachęt ukierunkowanych na równość płci. Rozszerzenie praw związanych z opieką (np.: uznawanie okresów opieki nad dzieckiem za okresy składkowe w naliczaniu wysokości emerytury, brak specjalnych zachęt dla mężczyzn).
Podejście do kwestii równości płci	<ul style="list-style-type: none"> Urlop ojcowski – obowiązkowa część dla ojca w wymiarze 50% czasu urlopu, a min. 2-3 miesiące. 	<ul style="list-style-type: none"> Wspieranie funkcji opiekuńczej matki (wydłużenie urlopu macierzyńskiego i skierowanie tego instrumentu głównie do matek).

Źródło: *Rodzina – to się oplaca*, Wyd. Fundacja Energia dla Europy, Warszawa 2013, s. 13.

im uprawnienia z ubezpieczenia społecznego oraz z racji dochodu, np. dostęp do ulgi podatkowej odliczanej od podatku. W przypadku tego rozwiązania osoby spoza systemu podatku dochodowego, a więc rolnicy, rozliczający się według uproszczonych form opodatkowania dochodu, i osoby o niskich dochodach nie mają możliwości skorzystania ze wspomnianej preferencji podatkowej.

Efekty dualizacji czy bifurkacji są istotne także ze względu na stabilność zatrudnienia. Jeśli przyjmiemy, że coraz więcej młodych ludzi zatrudnionych jest na podstawie umów na czas określony (według danych NBP ponad 32% Polaków pracuje tymczasowo²⁵), to brak stabilności zatrudnienia musi mieć negatywny wpływ na dzietność. Potwierdziły to w swoich badaniach I. Kotowska z zespołem, wskazując, iż w grupie najważniejszych czynników ograniczających dzietność jest bierna postać

²⁵ http://wyborcza.biz/biznes/Umowy_na_czas_okreslony_NBP_60_proc_tak_pracuje, pobrano: 2013.03.21.

wa państwa wobec dostarczania usług opiekuńczych, koszty wychowywania dzieci oraz niepewna przyszłość rodzica na rynku pracy i niepewna przyszłość dziecka²⁶.

6. Podsumowanie

XXI wiek i narastające problemy demograficzne oraz postępujące przemiany społecznej rodziny wymuszają modernizację lub zupełnie nowe spojrzenie na politykę rodzinną. Sytuacja ta zmusza do tworzenia odpowiedniego klimatu dla rodziny i zachęt do jej zakładania. Działania państw powinny być ukierunkowane na stworzenie odpowiedniego klimatu dla rodziny i zachęt do jej zakładania, działania te zaś należy traktować jako inwestycję w kapitał społeczny będący kluczową wartością dla gospodarki.

Współcześnie zdecydowanie zmienił się cel tej polityki. W latach wcześniejszych dominowało nastawienie na redystrybucję środków na rzecz rodzin najbiedniejszych, dziś główny cel to tworzenie zachęt dla możliwie jak największej liczby par do posiadania dzieci i zwiększania liczby ich posiadania.

Podkreślić należy także, że uczestnicy dyskusji nad reformami polityki rodzinnej traktują ten problem bardzo wąsko, analizując jeden lub dwa jej instrumenty, bez spojrzenia na współzależności. W efekcie dochodzi do tego, że wbudowuje się do programu polityki rodzinnej przeciwnie działające instrumenty lub zmienia koncepcje polityki, wysyłając sprzeczne sygnały dla zainteresowanych, czego przykładem są Niemcy. Polityka rodzinna Niemiec z modelu degenderyzacji i defamiliaryzacji przeszła znów do instrumentów, których celem jest refamiliaryzacja, w tym głównie nacisk położono na transfery pieniężne. W efekcie, mimo znacznego wzrostu wydatków socjalnych w ostatnim dziesięcioleciu, współczynnik dzietności w Niemczech nie rośnie, a spada. Niestety także w Polsce ostatnie zmiany, np. w zakresie wydłużenia urlopów macierzyńskich, są przykładem działań zmierzających do utrwalenia familiaryzacji.

Nowy cel polityki rodzinnej wymusza nowe spojrzenie na jej stosowanie oraz instrumenty. Jak wynika z przeprowadzonego przeglądu wyników badań, wymiar *gender* pozwala z jednej strony wyjaśniać zmiany demograficzne, z drugiej wskazuje czynniki tłumaczące aktualne trendy w dzietności. Wyjaśnienia o charakterze kulturowym, ekonomicznym, społecznym oraz najnowsze ujęcie badawcze, tj. wskazanie czynników wpływających na dzietności przez pryzmat rezultatów płynących z wykorzystywanych instrumentów polityki społecznej – pozwalają formułować postulaty zmian w polityce rodzinnej, które stanowiłyby odpowiedź na nową strukturę wyborów prokreacyjnych. Obecne tendencje w polityce rodzinnej Polski i innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej tj. słabo rozwinięty system usług opiekuńczych, podnoszenie wysokości transferów w formie zasiłków lub preferencji

²⁶ I. Kotowska, J. Józwiak, A. Matysiak, A. Baranowska, *Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes*, "Demographic Research" nr 16/2012, s. 795.

podatkowych oraz wydłużanie urlopów macierzyńskich bez wprowadzenia poważniejszych zobowiązań dla ojców (co jest rdzeniem w polityce rodzinnej w krajach nordyckich – urlop dla ojca działa na zasadzie *use it or loose it*), nie przynoszą oczekiwanych rezultatów wzrostu dzietności, tym samym konieczna jest ich rewizja i zmiana koncepcji. Wśród pożądanых kierunków zmian także w Polsce są:

- Promowanie równości płci, gdyż ten model przeważnie zwiększa dzietność, i to niezależnie od kontekstu kulturowego. Oznacza to jednak zmianę dyskursu o społecznych rolach kobiet i mężczyzn, co szczególnie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej nie będzie łatwe. Kraje te, mimo spadającej dzietności, wciąż wybierają kierunek refamilyaryzacji i nie promują równości płci.
- Zbudowanie spójnej polityki sprzyjającej indywidualizacji i degenderyzacji, a to wymaga przejścia od kontekstu familiarystycznego do kontekstu instytucjonalnego.
- Zbudowanie spójnej w oddziaływaniu i efektywnej grupy instrumentów polityki rodzinnej, opierając się na nowych celach polityki rodzinnej²⁷.

Reasumując, należy stwierdzić, że tylko kompleksowa i wewnętrznie spójna modernizacja polityki rodzinnej daje szansę na stworzenie stabilnych podstaw rozwoju współczesnej gospodarki i poprawę sytuacji demograficznej.

Literatura

- Beck U., Beck-Gernsheim E., *The Normal Chaos of Love*, Polity Press, Cambridge 1995.
- Durasiewicz A., *Efektywność polskiej polityki rodzinnej na tle niektórych krajów UE*, Wyd. Polskie Towarzystwo Opieki Społecznej, Radom 2012.
- Firlilh-Fesnak G., *Rodziny polskie i polityka rodzinna – stan i kierunki przemian*, [w:] *Polityka społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Fraser N., *After the Family Wage. Gender Equity and the Welfare State*, "Political Theory" nr 22/1994.
- Grzenda W., *Analiza płodności kobiet w Polsce z wykorzystaniem Bayesowskiego modelu regresji Poissona*, „Przegląd Statystyczny” nr 2, Warszawa 2012.
- Kotowska I., *Zmiany modelu rodziny. Polska – kraje europejskie*, „Polityka Społeczna” nr 4/2002.
- Kotowska I., Jóźwiak J., Matysiak A., Baranowska A., *Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes*, "Demographic Research" nr 16/2012.
- Luci A., Thevenon O., *The impact of family policy packages on fertility trends on developed countries*, INED Working Paper nr 167, Paryż 2010.
- Marciniak G., *Przewidywane zmiany poziomu dzietności kobiet i ich konsekwencje*, „Wiadomości Statystyczne” nr 12/2009.
- McDonald P., *Gender Equity in Theories of Fertility Transition*, Population and Development Review nr 26/2000.
- Orloff A., *From Maternalism to Employment for All: State Policies to Promote Women's Employment across the Affluent Democracies*, Harvard University Press, 2006.

---

²⁷ Przeglądowi wyników badań nt. skuteczności instrumentów polityki rodzinnej autorka poświęciła artykuł na konferencję nt. „Rynek pracy i polityka społeczna w XXI wieku. Aspekty makroekonomiczne i regionalne”, która odbyła się w Supraślu w dniach 21-23.05.2013.

- Raport z wyników Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, GUS, Warszawa 2012.
- Rękas M., *Taxation as an instrument of family policy: effects for women's employment*, [w] red. T. Bernat, *Transformations in Business & Economics*, vol. 10, no 2A (23A), Litwa 2011.
- Rodzina – to się oplaca*, Wyd. Fundacja Energia dla Europy, Warszawa 2013.
- Saraceno Ch., Keck W., *Can we identify intergenerational policy regimes in Europe?*, "European Societies" nr 12/2010.
- Świeca J., *Analiza prawno polityczna rozwiązań przyjętych przez państwa członkowskie w zakresie ochrony zdrowia ze szczególnym uwzględnieniem opieki nad rodziną i dzieckiem*, Biuletyn RPO nr 67, Warszawa 2009.
- Szłai J., *Poverty and the Traps of Postcommunist Welfare Reforms in Hungary: The new challenges of EU-accession*, "Rev. Social Politic" nr 13/2009.
- Wyzwania demograficzne Europy*, ICRA Friedrich Ebert Stiftung, Warszawa 2012.

FERTILITY RATE IN THE EUROPEAN UNION STATES AND FACTORS INFLUENCING THE RATE – REVIEW OF SELECTED SURVEYS

Summary: The maintenance of proper ratio between economic and demographic development is a very substantial challenge for governments in the contemporary world. Lower and lower number of children has been born and the birth rate has not assured generation replacement in Poland and in many European Union states since the 90s. This situation forces governments to establish a climate promoting families and family life. The paper presents trends in the field of the fertility rate in the European Union states and factors which have an impact on the fertility rate, based on the contemporary surveys. Moreover, the paper includes factors, which stimulate transformation of the contemporary family, and recommendations in the field of modernization of the Polish family promoting policy.

Keywords: fertility level, factors affecting fertility, family policy, theory of gender.